

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕФЛЕКСИВНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті представлено результати емпіричного дослідження рефлексивності студентів-психологів. Проаналізовано дані дослідження загального ступеня розвитку рефлексивності особистості та рівня її сформованості. Визначено диференційний тип рефлексії респондентів.

Ключові слова: *рефлексія, рефлексивні уміння, тип рефлексії, рефлексивність, рівень рефлексивності.*

Постановка проблеми. Рефлексивність як психічна властивість та центратор усіх професійно важливих якостей психолога є найменш дослідженою психологічною категорією як у науковому, так і прикладному плані. Дослідження рефлексивності психолога несистемні та фрагментарні. У більшості наукових досліджень представлено результати дослідження здатності майбутніх психологів та педагогів до рефлексії. Диференціація її проявів у студентів-психологів та спектр індикаторів предметом спеціального дослідження не ставали. Відтак, емпіричне дослідження рефлексивності студентів-психологів вважаємо вельми актуальним і доцільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації, що висвітлюють прикладні аспекти дослідження рефлексії, переконливо свідчать про прагнення науковців розвивати цей напрямок досліджень. Так, розроблена С. В. Дідковським структура рефлексії когнітивних схем є інструментальною основою для визначення рефлексивної компетентності та рівня рефлексивності особистості[1]. А. В. Карповим розроблена психодіагностична методика визначення індивідуальної міри рефлексивності особистості[2]. Авторський колектив під керівництвом Д. О. Леонтєва створив опитувальник з метою діагностики типу рефлексії як стійкої особистісної якості [3]. І. В. Орлова склала програму емпіричного дослідження педагогічної рефлексії [4]. О. Б. Пічка розробила методику оцінки рефлексивних умінь студентів педагогічного коледжу [5]. Ю. Г. Шапошникова дослідила рефлексивні очікування та рефлексивну самооцінку майбутнього

практичного психолога, а також динаміку особистісної та професійної рефлексії студентів-психологів під час їх навчання у вищому навчальному закладі [6]. О. О. Яковлева запропонувала психодіагностичний комплекс дослідження особливостей активізації рефлексії: загального ступеня рефлексивності, рефлексивності у предметній і соціально-психологічній діяльності, схильності до активізації певного виду рефлексії [7] та ін. Аналіз та модифікація запропонованих науковцями методик дослідження рефлексивності виступили засобами проведення емпіричного дослідження проявів означеного психологічного феномену у майбутніх психологів.

Мета статті – висвітлити результати емпіричного дослідження рефлексивності майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ході емпіричного дослідження нами здійснено психологічну діагностику рефлексивності майбутніх психологів.

Опитувальник рефлексивності А. В. Карпова

Методика вимірювання рівня рефлексивності (А. В. Карпов) дозволяє виявити рівень рефлексивності та порівняти сформованість рефлексивності як особистісної та професійно-значущої якості у студентів-психологів на етапі учбово-професійної діяльності.

Опитуваним пропонували дати відповіді на кілька тверджень опитувальника. У бланку відповідей навпроти номеру питання слід проставити цифру, відповідну варіанту відповіді: 1 – абсолютно невірно; 2 – невірно; 3 – скоріше невірно; 4 – не знаю; 5 – скоріше вірно; 6 – вірно; 7 – абсолютно вірно.

Методика включає 27 тверджень, з цих 27-ми тверджень 15 є прямими (номери питань: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25). Інші 12 – зворотні твердження, що необхідно враховувати при обробці результатів, коли для одержання підсумкового балу сумуються у прямих питаннях цифри, відповідні відповідям піддослідних, а у зворотніх – значення, замінені на ті, що виходять при інверсії шкали відповідей. Після підрахунку балів визначається рівень рефлексивності за наступною градацією: високий, середній, низький.

Результати наведені нами у табл. 1.

Рефлексія найчастіше розглядається як один з найбільш важливих психологічних механізмів, що забезпечують адаптивність людини до нових умов діяльності, крім того, рефлексивність є обов'язковою професійною якістю практичного психолога. Отже, становлення майбутніх практичних психологів неможливе без розвитку рефлексії. Однак за отриманими даними ми бачимо, що переважна більшість студентів і першого і другого

року навчання мають низький рівень рефлексивності, що указує на необхідність оптимізації системи професійної підготовки майбутніх психологів.

Таблиця 1

**Рівень рефлексивності студентів-психологів I-II курсу
за методикою вимірювання рівня рефлексивності
А. В. Карпова (у %)**

Рівень рефлексивності	I курс (n=63)	II курс (n=32)
Високий	7,3	9,8
Середній	21,1	27,0
Низький	71,6	63,2

Підтверджуються отримані результати також даними самооцінки і зовнішньої експертної оцінки рефлексивних умінь студентів ВНЗ на основі заповнення бланка оцінки рефлексивних умінь (модифікація тестової методики, розробленої О.С. Анісімовим). За цією методикою 9% від загальної кількості опитаних студентів, що навчаються на I-II курсах спеціальності «Психологія» володіють рефлексивними вміннями на високому рівні.

Особистісний опитувальник на визначення рівня сформованості рефлексії О. Е. Рукавішнікової

Опитувальник складається із 34 питань, на які потрібно відповісти «так» чи «ні». Відповіді так у реєстраційному бланку позначаються знаком «+», а «ні» - знаком «-». Для визначення рівня розвитку рефлексивності співставляються результати, отримані за методикою, з ключем. За кожну відповідь, що співпадає з ключем, респондент отримує 1 бал. Отримані бали сумуються. Отримані бали від 0 до 11 свідчать про низький рівень розвитку рефлексивності; від 12 до 22 балів – про середній рівень; від 23 до 34 балів – про високий рівень рефлексивності.

Результати методики представлені нами у таблиці 2.

Отже, абсолютна більшість студентів I-II курсу (69,5% і 63,5%) мають низький рівень розвитку рефлексії; 22,4% та 25,3% - середній; і лише 8,1% та 11,2% володіють високим рівнем рефлексивних умінь.

Рівень сформованості рефлексивності студентів-психологів I-II курсу за результатами особистісного опитувальника О.Е.Рукавішнікової

Рівень розвитку рефлексії	I курс (n=63)	II курс (n=32)
Високий	8,1	11,2
Середній	22,4	25,3
Низький	69,5	63,5

Такі результати свідчать про поступовий розвиток рефлексивності в процесі професійного навчання (високим рівнем рефлексії володіють на 3,2% більше студентів II курсу у порівнянні зі студентами I курсу), проте, він є абсолютно недостатнім для майбутніх психологів, оскільки для забезпечення конкурентоздатності та професійної майстерності випускники спеціальності «Психологія» повинні мати хоча б середній рівень сформованості рефлексивних умінь. Вважаємо, що без суттєвих змін у структурі та методах професійної підготовки майбутніх практичних психологів, необхідний рівень сформованості рефлексивності забезпечити неможливо.

Самооцінка рефлексивних умінь (авторська методика)

Методика представляє набір із 12 рефлексивних умінь психолога, визначений нами на підставі зовнішньої експертної оцінки. Досліджувані визначають міру їх сформованості у себе у балах від 0 до 10. За методикою визначається сформованість кожного рефлексивного уміння та загальна сформованість рефлексивних умінь у цілому, що визначає міру рефлексивної компетентності досліджуваного, яка відповідним чином корелює з рівнем сформованості його рефлексивності.

До переліку рефлексивних умінь, запропонованих для самооцінки досліджуванним, включено:

1. Уміння здійснювати «рефлексивний вихід» та зайняти рефлексивну позицію (РУ 1);
2. Уміння збудувати засоби «побудови смислів» (РУ 2);
3. Уміння коригувати та стимулювати новий напрям вирішення задачі (РУ 3);
4. Уміння студента виділяти, аналізувати та співвідносити з предметною ситуацією свої власні способи дії (РУ 4);

5. Самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів та станів (РУ 5);
6. Уміння суб'єкта сприймати та оцінювати свої взаємовідносини з іншими членами групи (РУ 6);
7. Уміння рефлексувати та вербалізувати емоційні стани (РУ 7);
8. Уміння схематизувати ситуацію міжособистісної взаємодії та зображувати на схемі «табло свідомості» (РУ 8);
9. Уміння оцінювати та застосовувати власні психологічні та професійні ресурси (РУ 9);
10. Уміння здійснювати збір і фіксувати інформацію про власні якості, характеристики, цінності та настанови, професійні дії, їх ефективність, на основі застосування різноманітних методів самодіагностики (РУ 10);
11. Уміння виявляти можливі причини (зовнішні та внутрішні) особистісних та професійно-педагогічних проблем та складностей (РУ 11);
12. Уміння визначити напрям та способи професійно-особистісного самовдосконалення (РУ 12).

Результати оцінки студентами сформованості рефлексивних умінь наведено нами у таблиці 3.

Таблиця 3

Результати самооцінки рефлексивних умінь студентів-психологів I-II курсу

Рефлексивне уміння	Оцінка сформованості рефлексивного уміння (середній бал)	
	I курс (n=63)	II курс (n=32)
РУ 1	4,2	5,1
РУ 2	3,2	3,4
РУ 3	4,5	4,0
РУ 4	3,6	4,8
РУ 5	4,5	5,3
РУ 6	7,6	8,2
РУ 7	3,0	3,5
РУ 8	1,2	2,9
РУ 9	5,3	6,1
РУ 10	4,2	5,3
РУ 11	3,2	4,8

РУ 12	3,0	3,4
Середній бал	3,95	4,7

Отже за результатами самодіагностики найбільш високу оцінку сформованості у студентів I курсу отримали такі рефлексивні якості як уміння суб'єкта сприймати та оцінювати свої взаємовідносини з іншими членами групи (7,6 балів) та уміння оцінювати та застосовувати власні психологічні та професійні ресурси (5,3 бали); у студентів II курсу - уміння суб'єкта сприймати та оцінювати свої взаємовідносини з іншими членами групи (8,2 бали), уміння оцінювати та застосовувати власні психологічні та професійні ресурси (6,1 балів) та самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів та станів (5,3 бали).

Найменш сформованими виявились для студентів I курсу: уміння схематизувати ситуацію міжособистісної взаємодії та зображувати на схемі «табло свідомості» (1,2 бали), уміння виявляти можливі причини (зовнішні та внутрішні) особистісних та професійно-педагогічних проблем та складностей (3,2 бали); уміння визначати напрями та способи професійно-особистісного самовдосконалення (3,0), уміння рефлексувати та вербалізувати емоційні стани (3,0) та уміння здобути засоби «побудови смислів» (3,2).

Серед студентів II курсу найнижчими балами було оцінено той же перелік умінь: уміння схематизувати ситуацію міжособистісної взаємодії та зображувати на схемі «табло свідомості» (2,9 бали); уміння визначати напрями та способи професійно-особистісного самовдосконалення (3,4), уміння рефлексувати та вербалізувати емоційні стани (3,5) та уміння здобути засоби «побудови смислів» (3,4).

Середній бал щодо сформованості рефлексивних умінь у студентів I курсу становить 3,95, що оцінюється як низький рівень рефлексивних умінь; у студентів II курсу – 4,7, що оцінюється як рівень рефлексивних умінь нижче середнього.

Висновки. Висвітлені нами у статті результати емпіричного дослідження рефлексивності психологів, їх здатності до рефлексії, типу рефлексії, загальної міри та рівня сформованості рефлексивності, сформованості рефлексивних умінь та рефлексивної компетентності, а також кореляційні зв'язки між здатністю до рефлексії, типом рефлексії, рівнем рефлексивності та сформованістю рефлексивних умінь дозволили нам дійти таких висновків:

1. Рефлексивність – це специфічна, унікальна психічна властивість, індивідуальна якість суб'єкта, яка структурує та інтегрує особистісні та професійно важливі якості у цілісні синтети (кон-

стеляції), розвиваючи, збагачуючи і посилюючи їх на основі формування власних цінностей і принципів та визначення стратегії розвитку.

2. Рефлексивність як психічна властивість проявляється в двох інших модусах рефлексії: рефлексії у її процесуальному статусі і рефлектуванні як особливому психічному стані.

3. Здатність до рефлексії визначається співвідношенням рефлексованого та нерефлексованого компонентів свідомості.

4. Рефлексивність майбутніх психологів є підґрунтям формування їх професійно важливих якостей, оскільки відносно них рефлексивність є координуючим, інтегруючим й організуючим началом.

5. Рефлексивність дозволяє психіці усвідомити проблеми майбутньої професійної діяльності, модифікувати її за рахунок власних внутрішніх ресурсів, створити умови набуття професійних рефлексивних знань, що стимулюють рефлексивну поведінку та діяльність особистості професіонала.

6. Рефлексивність стимулює розвиток, збагачення та посилення професійно важливих якостей майбутнього психолога.

7. Рефлексивність психолога є системним утворенням, яке конкретизується у поведінкових та інтроспективних індикаторах.

8. Рефлексивність безпосередньо зумовлюється спрямованістю рефлексії (інтра- та інтерпсихічною), що виявляється у різних рефлексивних здатностях та здібностях. Загальна властивість рефлексивності є вихідною від них одночасно.

9. Рефлексивність психолога є результатом розгортання системної рефлексії, котра передбачає спрямованість свідомості і на себе й на об'єкт одночасно, що передбачає самодистанціювання, здатність подивитись на себе з боку.

10. Рефлексивність психолога має індивідуальну міру вираженості та різні рівні розвитку: високий, середній, низький.

11. Рефлексивність психолога є результатом ретроспективної рефлексії діяльності, рефлексії теперішньої та майбутньої діяльності, рефлексії спілкування та взаємодії з іншими людьми.

Аналізотриманихемпіричнихданихставпідставоюдлярозробки розвивально-корекційної програми розвитку рефлексивності майбутніх психологів в освітньому просторі вищого навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Дідковський С. В. Поняття про рефлексію як механізм розвитку когнітивних схем / С. В. Дідковський // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка

- НАПН України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 35. – 330 с. – С. 55 – 64.
2. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А. В. Карпов. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 с. – С. 391 – 396.
 3. Леонтьев Д. А. Рефлексия «хорошая» и «дурная»: от объяснительной модели к дифференциальной диагностике / Д. А. Леонтьев, Е. Н. Осин // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2014. – Т. 11. - №4. – С. 110 - 135.
 4. Орлова И. В. Тренинг профессионального самопознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии / И. В. Орлова. – СПб. : Речь, 2006. – 128 с. – С. 32 – 40.
 5. Пичка Е. Б. Развитие рефлексивных умений как условие формирования профессиональной Я-концепции студентов педагогического колледжа автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19. 00. 07 «Педагогическая психология» / Е. Б. Пичка. – Екатеринбург, 2009. – 20 с.
 6. Шапошникова Ю. Г. Психологічні особливості рефлексивних компонентів у професійному становленні практичного психолога: дис. ... кандидата психол. наук: 19. 00. 07 / Шапошникова Юлія Геннадіївна. – К., 2007. – 239 с.
 7. Яковлева Е. А. Развитие педагогической рефлексии будущих преподавателей колледжа в процессе профессиональной подготовки: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13. 00. 01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Е. А. Яковлева. – Уфа, 2005. – 22 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Didkovs'kyj S. V. Ponjattja pro refleksiju jak mehanizm rozvytku kognityvnyh shem / S. V. Didkovs'kyj // Aktual'ni problemy psihologii': Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraїny. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. – Tom VII. Ekologichna psihologija. – Vypusk 35. – 330 s. – S. 55 – 64.
2. Karpov A. V. Psihologija refleksyvnyh mehanyzmov dejatel'nosti / A. V. Karpov. – M. : Yzd-vo «Ynstytut psihologyy RAN», 2004. – 424 s. – S. 391 – 396.
3. Leont'ev D. A. Refleksyja «horoshaja» y «durnaja»: ot ob'jasnytel'noj modely k dyfferencyal'noj dyagnostyke / D. A. Leont'ev, E. N. Osyn // Psihologija. Zhurnal Vysšej shkoly ekonomyky. – 2014. – T. 11. - №4. – S. 110 - 135.
4. Orlova Y. V. Trenyng professyonal'nogo samopoznanyja: teoryja, dyagnostyka y praktyka pedagogycheskoj refleksyy / Y. V. Orlova. – SPb. : Rech', 2006. – 128 s. – S. 32 – 40.
5. Pychka E. B. Razvytye refleksyvnyh umenyj kak uslovyje formyrovanyja professyonal'noj Ja-koncepcyy studentov pedagogycheskogo kolledzha avtoref. dys. na soyskanye nauch. stepeny kand. psyhol. nauk: spec. 19. 00. 07 «Pedagogycheskaja psihologija» / E. B. Pychka. – Ekaterynburg, 2009. – 20 s.

6. Shaposhnykova Ju. G. Psychologichni osoblyvosti refleksyvnyh komponentiv u profesijnomu stanovlenni praktychnogo psykologa: dys. ... kandydata psihol. nauk: 19. 00. 07 / Shaposhnykova Julija Gennadii'vna. – K., 2007. – 239 s.
7. Jakovleva E. A. Razvytye pedagogycheskoj refleksyy budushhyh prepodavatelej kolledzha v processe professyonal'noj podgotovky: avtoref. dys. na soyskanye nauch. stepeny kand. ped. nauk: spec. 13. 00. 01 «Obshhaja pedagogyka, ystoryja pedagogyky u obrazovanyja» / E. A. Jakovleva. – Ufa, 2005. – 22 s.

Носко Л.А. Эмпирическое исследование рефлексии студентов-психологов

В статье представлены результаты эмпирического исследования рефлексивности студентов-психологов. Проанализированы данные исследования общего уровня развития рефлексивности личности и ее сформированности. Определен дифференциальный тип рефлексии респондентов.

Ключові слова: рефлексия, рефлексивные умения, тип рефлексии, рефлексивность, уровень рефлексивности.

Nosko L. Empirical research reflexivity of students- psychologists

The article presents the results of empirical research of reflexive psychology students. Analyzed data from a study overall level of reflexivity and its formation of the personality. Detected differential type reflection respondents.

Keywords: reflection, reflexivity skills, type of reflection, reflexivity, level of reflexivity.